

Стаття є вибіркою окремих фрагментів із праці В'ячеслава Липинського «Релігія і Церква в історії України», які є співзвучні із темою цього тематичного збірника. Вибірку здійснив проф. Анатолій Колодний.

13. Петро Сабат. Статус, богословське значення та актуальність літургійних ухвал Берестейської унії.

Події, що передували Берестейській унії 1596 року й відбулися після неї віддавна є предметом чисельних досліджень. Мало, яка історична подія, як Берестейська унія знайшла таке широке висвітлення в історії.

Берестейська унія 1596 року не тільки в українській історіографії⁵⁶, але також у польській⁵⁷ та російській⁵⁸ ставала темою багатьох дискусій та неодноразово дискутувалася. Загалом до кінця ХІХ ст. на причини та встановлення Берестейської унії в 1596 р в історіографії існували два протилежні погляди історіографів відповідно до їх конфесійної приналежності - православної чи уніатської (католицької)⁵⁹. При цьому історіографи поділялися на дві групи - тих, що відносилися до Берестейської унії прихильно (це - уніати та католики)⁶⁰, та тих, що відносилися до неї неприхильно – вороже (це – православні)⁶¹. В ХХ столітті, попри два вище зазначених поглядів щодо Берестейської унії (прихильних⁶² чи ворожих⁶³, які існують і до сьогодні через

⁵⁶ Берестейська унія (1596) в історії та історіографії: спроба підсумку. // Матеріали міжнародного наукового діалогу про Берестейську унію фундації PRO ORIENTE (третя зустріч: Львів, 21–23 серпня 2006 р.) та Міжнародного наукового симпозиуму Інституту історії Церкви Українського Католицького Університету «Берестейська церковна унія: перспективи наукового консенсусу в контексті національно-конфесійного дискурсу» (Львів, 24–27 серпня 2006 р.) / За ред. Йоган Марте та Олега Турія. – Львів, 2008.

⁵⁷ Хинчевська-Геннелъ Т. Берестейська унія в XVII столітті з польської точки зору // *Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті. Матеріали Четвертих «Берестейських читань»*. - Львів, Дніпропетровськ та Київ, 1–6 лютого 1995 р.- Львів, 1996. – С.87-108.

⁵⁸ Опаріна Т. Сприйняття унії в Росії XVII століття // *Держава, суспільство і Церква в Україні у XVII столітті*. - С. 131–164.

⁵⁹ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI-первой половине XVII в. - Ч. 1: Брестская уния 1596 г.: исторические причины.- Москва, 1996. – С. 7-12.

⁶⁰ Pelesz J. Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den altesten Zeiten bis auf die Gegenwart. - Vols 1. - Wurzburg –Wien, 1818.

⁶¹ Хойнацкий А. Западнорусская церковная уния в ея богослужении и обрядах.- Киев, 1871; Булгаков М. История русской церкви. - Т. 9. - Санкт-Петербург, 1879.

⁶² Чубатий М. 300-ліття Церковної Унії на Україні.- Львів, 1938. - С. 98–113; С. Баран. Церковна Унія в 350-ліття Берестейської Унії. - Ч. 2. – Мюнхен-Міттенвальд, 1946. - С. 6; Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. – Філадельфія, 1954; Великий А.Г. З літопису християнської України. - Т. 4. – Рим, 1971; Хома М. Київська Митрополія в Берестейському періоді.- Рим, 1979. - С. 10–262.

⁶³ Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией (до 1609 г.). - Санкт-Петербург, 1901; Грушевський М. Історія України-Руси. - Т. 5. – Львів, 1905; Грушевський М. Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці.- Київ-Львів, 1912; Lewicki K. *Książe Konstanty Ostrogi a unia brzeska 1596 r.* – Lwow, 1933; Власовський І. Нарис історії української православної церкви.- Т. 1. - Нью-Йорк, 1955. - С. 231; Карташов А. Очерки по истории русской церкви. - Т. 1. –Москва, 1993. - С. 614.

небажання вийти поза конфесійні рамки, появився в історіографії також науковий та позаконфесійний погляд на Берестейську унію, який існує й досьогодні. Цей науковий та позаконфесійний погляд на Берестейську унію в історіографії бере до уваги обставини історичні, культурні, суспільні та базується на архівних документах та джерелах⁶⁴. Серед його представників можна назвати С.Плохія⁶⁵, М.Стахіва⁶⁶, І.Паславського⁶⁷, М. Дмитрієва⁶⁸, Б. Гудзяка⁶⁹, Е. Суттнера⁷⁰ та інших⁷¹.

В своїй публікації хочу, дотримуючись наукового та позаконфесійного погляду, що існує в історіографії на Берестейську унію, довести, що вона не була результатом змови чи чийось проектом, а виникла на фоні конкретних церковних і культурно-національних обставин Київської Церкви⁷². Вона мала на меті насамперед збереження духовно-літургійної спадщини своєї Церкви на майбутнє. Для доведення цього факту пропоную дуже стисло зосередитися на передумовах Берестейської унії та її ухвалах, особливо літургійних, а також на статусі, богословському значенні та актуальності даних постанов (літургійних) унії у ході століть в УГКЦ.

1. Передумови Берестейської Унії.

У 988 році в Київській Русі офіційно було запроваджено християнство як державну релігію на чолі з митрополитом⁷³. Відтак в Київській Русі почала офіційно існувати Київська Церква як одна з канонічних митрополій Царгородського патріархату, що безпосередньо перебувала під сильним візантійським впливом⁷⁴.

В час розколу в 1054 році Київська Церква не пішла за Царгородським патріархатом й офіційно не підтримала поділ Церкви.⁷⁵ Розкол між Київською Церквою та Римською Церквою так і не був формально проголошений, більше того - між названими церквами опісля існували навіть деякі зв'язки. Проте Київська Церква зрештою все ж була втягнута у цей розкол двома століттями пізніше.

⁶⁴ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния. - С. 10-13.

⁶⁵ Плохий С. Папство и Украина: Политика римской курии на украин. землях в XVI–XVII вв. – Киев, 1989.

⁶⁶ Стахів М. Христова церква в Україні 988–1596.- Львів, 1993.

⁶⁷ Паславський І. Берестейська Унія і українська християнська традиція.- Львів, 1997.

⁶⁸ Дмитриев М.В. Между Римом и Царьградом: Генезис Брест. церковной унии 1595–1596 гг. – М., 2003.

⁶⁹ Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000.

⁷⁰ Суттнер Эрнст. Христианство Востока и Запада в поисках зримого проявления единства.- Москва, 2004. - Стор. 132–133.

⁷¹ Дмитриев М.В., Флоря Б.Н., Яковенко С.Г. Брестская уния; І. Ортинський. Хрещення, хрест та харизма України. – Рим-Мюнхен-Фрайбург, 1988. - С. 113–115; *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті: Матеріали Четвертих «Берестейських читань».* – Львів-Луцьк-Київ, 2–6 жовтня 1995р.- Львів, 1997. - Стор. 1–147.

⁷² Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. - Стор. 101-102.

⁷³ *Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром. До постконфесійного християнства* / Антуан Аржаковський. – Львів, 2007. - Стор. 111.

⁷⁴ Там само. - Стор. 111.

⁷⁵ Там само. - Стор. 112.

Та, незважаючи на це, між Римською Церквою та Київською й далі існували зв'язки, що засвідчують прояв екуменічної відкритості останньої, який був характерний їй протягом цілого періоду існування, як спадкоємниці кирило-мифодіївської традиції з її духом універсальності, вселенськості та єднання в різноманітті.⁷⁶ Кирило-мифодіївське прагнення до духовної єдності було глибоко вкорінене в Київській Церкві, яка прагнула бути вірною тому бажанню її апостолів, щоб слов'янські народи стали мостом зв'язку єдності Сходу і Заходу. Незважаючи на те, що Київська Церква залишалася під юрисдикцією Царгородського патріархату, її ієрархи брали участь у Ліонському (1245) та Флорентійському (1438-1445 рр.) соборах.⁷⁷ Наприкінці XVI ст., як зовнішнє так і внутрішнє становище Київської Церкви, стає надто важким.

Зовнішнє становище Київської Церкви можна охарактеризувати так:

1) Новоутворений Московський Патріархат (в 1589 році) прагне поширити свою владу на Київську Церкву. 2) Католицька Польща намагається втягнути Україну в свою політичну орбіту, навертаючи «схизматиків», тобто вірних Київської Церкви, до «латинської віри» й обряду. 3) Царгородський патріарх не може дати підтримки та відсічі ворогам Київської Церкви, оскільки втратив не лише свій вплив, а й престиж у слов'янському світі.

Не менш важким за зовнішнє також було й внутрішнє становище Київської Церкви у даному періоді, його можна охарактеризувати так: 1) Низький рівень або ж і взагалі відсутність освіти в духовенстві. 2) Низький рівень дисципліни духовенства. 3) Велика аморальність духовенства. 4) Симонія серед духовенства. 5) Посилення діяльності братств, що породжували конфлікти між єпископами. 6) Сильний наступ на вірних Київської Церкви рафінованих та ерудованих протистанських проповідників та вчителів.

В тому часі, тобто в кінці XVI-XVII ст., також починає ототожнюватися, з одного боку, католицьке віровизнання з латинським обрядом і польською національністю, а з іншого — православ'я зі східним обрядом і руською (пізніше українською чи білоруською) національністю.⁷⁸ У такому важкому становищі змушені були діяти Київський митрополит разом із усіма єпископами. Вони, зваживши всі ризики, вирішують вийти з підлеглості Царгородського патріархату та встановити єдність із Римським Апостольським Престолом.

Уже в першій заяві чотирьох єпископів Київської Церкви на синоді в Бересті 1590 році приступити до унії бачимо бажання та готовність підпорядкуватися папі при умові збереження ним без щодних змін церемоній, служб і церковного порядку.⁷⁹ У відповідь владикам на заяву приступити до унії король Жигмонт III щойно в 1592 році дає повністю свою згоду без

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само. - Стор. 112.

⁷⁹ *Decisio synodalis Episcoporum uniendi se cum Sede Romana, Beresti 24.06.1590 // Documenta Unionis Berestensis eiusque auctorum (1590-1600) // Ed. Athanasius G. Welykyj. - Roma, 1970. - P.8. (див. також: Б. Гудзяк. Криза і реформа. - Стор. 276-278).*

жодного коментаря на те.⁸⁰ Подібні наполягання єпископів Київської Церкви на збереженні літургійної традиції знаходимо на синодах протягом 1590-1594 рр.⁸¹ і майже у всіх документах передсоборового періоду. Коли єпископи Київської Церкви на кожному кроці наголошують на непорушності обряду, то польські посередники звітують при ньому Римові про бажання київських єпископів зберігати свою релігію, але реформувати її згідно з волею верховного архієрея. Рим, зі свого боку, або ж доволі мало пише про цю справу, або ж, коли все таки й щось пише про це, то заявляє, що дозволяє на збереженні літургійних традицій довго, доки вони не суперечать католицькій доктрині і з'єднанню.⁸²

Остаточне рішення об'єднатися з Римом у 1595 році не було легким для ієрархів Київської Церкви. Вони нашттовхнулися на опір власних мирян, священників, монахів та навіть двох своїх єпископів (Львівського - Гедеона Балабана і Перемиського - Михайла Копистенського).⁸³ Опір чинила також Польська Церква й держава, відчувався він подекуди навіть і у самому Римі.

З ходу синоду Київської Церкви під проводом її законного митрополита Михайла Рогози 1 (11) червня 1595 р., з одного боку, та одночасно протосиноду в тому ж самому місті Бересті, організованого князем Костянтином Острозьким і керованого протосинкером патріаршого престолу (патріарха Єремії II) архидияконом Никифором Розваги (колишнім професором університету в Падуї), протестантським симпатиком Дем'яном Гуревичем та протосинклером александрійського патріарха Кирилом Лукарісом⁸⁴, бачимо, що між двома сторонами не було взагалі жодної богословсько-догматичної суперечки. Між цими двома сторонами точилася суперечка, яка зводилася виключно до того, кому має підлягати Київська Церква - чи патріархові в Стамбулі, що був всеціло домінований турецьким султаном, чи незалежному від будь-якої світської влади папі Римському.⁸⁵

Незважаючи на протосинод, що відбувся 1 (11) червня 1595 р., єпископи Київської Церкви разом із митрополитом Михайлом Рогозою підготовляють 33 умови, т. зв. артикули. Ці артикули були адресовані папі та польському королю для поєднання Київської Церкви із Римською. Єпископи Київської Церкви в цих 33 артикулах вимагали (при поєднанні, тобто унії) виконання таких умов: 1) поважати гідність їхніх християн;

2) залишити незмінними їхні літургійні практики й канонічну дисципліну згідно з давніми традиціями, не примушуючи до переходу на латинський обряд; 3) надати їхнім єпископам і вірним рівні права перед політичною та церковною владою.⁸⁶

⁸⁰ *Rex Poloniae Sigismundus Litteris patentibus Episcopos assecurat. – Cracovia, 18. 03. 1592 // Documenta Unionis. - P.9.*

⁸¹ Димид М. *Херсонеське таїнство свободи. Еклезіологія.* - Т. 1. – Львів, 2007. - Стор. 162.

⁸² *Див.: Апостольська конституція Великий і Достойний хвали Господь 23 грудня 1595р. (Magnus Dominus et laudabilis nimis) (Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 337–345).*

⁸³ *Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром.* - Стор. 114.

⁸⁴ Стахів М. *Христова церква в Україні.* - - Стор. 524.

⁸⁵ Там само. - Стор. 482.

⁸⁶ Артикули Берестейської унії. - Стор. 331-337.

Прийняття і забезпечення виконання цих 33 умов-артикулів (напрацьованих єпископами Київської Церкви) з боку державної влади гарантувала грамота, видана 2 серпня 1595 року королем Польщі і Швеції Жигмонтом III та підтримувана польською церковною ієрархією.⁸⁷ Впровадження в життя 33 артикулів Берестейської унії мало не тільки уможливити об'єднання Київської Церкви з Римським Апостольським Престолом, а також заохотити інші Східні Церкви наслідувати приклад єпископів Київської Церкви.

Двоє владик, Іпатій Потій та Кирило Терлецький, уповноважених синодом єпископів Київської Церкви, приїждять до Риму 15 листопада 1595 року⁸⁸ і привозять разом із 33 артикулами також листа від єпископів, в якому просять папу про збереження ним Східного обряду для Київської Церкви.⁸⁹ В цьому листі (посланні) єпископи Київської Церкви просять папу: «Щоб Ваша Святість зволила нас усіх залишити при вірі, Святих Тайнах і обрядах Східної Церкви, не порушуючи їх ні в чому, але так, як і колись за з'єднання бувало, і затвердила це нам у своєму імені та в імені своїх наступників і запевнила, щоб це нам ніколи не було порушене [...] Коли це все, чого просимо від Вашої Святости, отримаємо, тоді ми самі й наші нащадки станемо слухняними Тобі та Твоїм Наступникам і завжди хочемо бути під зверхністю Вашої Святости».⁹⁰

Двоє делегованих єпископів Київської Церкви були з почестями прийняті в Римі. В той же час тут єпископи-делегати зустрілись із концепцією Унії, що відрізнялася від тієї, яку очікували і до якої прагнули під час синодальних засідань. Виражена через них sacramентальна візія Церкви зустрілася із інституційною еклезіологією, розбудованою римо-католицькими богословами по Тридентському Соборі.⁹¹ Знаходячись у Римі, вони все таки погоджуються на римську модель поєднання, що була сформована в дусі сотеріологічного та еклезіального есклюзевізму, напевно тому, щоб зберегти Київську Церкву від її поглинання Церквою московською чи польською. В той же час подані ними 33 артикули до Риму йдуть в розріз з римською моделлю поєднання. Тим самим вони укладення унії ставлять в залежність від їх прийняття. Іспанський домініканець, відомий богослов Хуан Сарагоса де Ередіа⁹² (член так званої святої офіції, тобто римської інквізиції) заперечує проти них: оскільки спасіння можливе лише в Католицькій Церкві, то ніхто з тих, хто просить прийняти їх до лона, не може висувати жодних умов.⁹³ Точка зору Хуана Сарагоси де Ередіа бере гору і папа Климент VIII у конституції «Великий і Достойний хвали Господь» (*Magnus Dominus et laudabilis nimis*) від 23 грудня 1595 р. виразно так і не підтвердив факт затвердження ним 33 артикулів Берестейської унії.⁹⁴ Папа

⁸⁷ Гудзяк Б. Криза і реформа. - С. 339; М. Стахів. *Христова церква в Україні*. - Стор. 426–428.

⁸⁸ Стахів М. *Христова церква в Україні*. - Стор. 429.

⁸⁹ Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 339.

⁹⁰ *Основні документи Берестейської унії*. – Львів, 1996. - Стор. 63–64.

⁹¹ Гриневич В. *Минуле залишити Богові*. – Львів, 1998. - Стор. 56.

⁹² Димид М. *Херсонеське таїнство свободи*. - Стор. 165.

⁹³ Галадза П. Літургійне питання і розвиток богослужіння напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття // *Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті*. - Стор. 5–6.

⁹⁴ Див.: Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 337–345.

Климент VIII у конституції «Великий і Достойний хвали Господь» обмежився лише загальним формулюванням: «Для кращого вияву нашої любові до них, цим руським єпископам і духовенству з апостольською ласкавістю дозволяємо, допускаємо і розрішаємо вживати священні обряди й церемонії, якими користуються руські єпископи й духовенство відповідно до установлень Святих грецьких Отців у їхніх богослужіннях, св. Літургії і уділянні святих Тайн та й у всіх інших священних функціях, оскільки вони не суперечать істині і науці католицької віри та не виключають єдності із Римською Церквою».⁹⁵

Також папа римський Климент VIII апостольським листом «Годиться Римському Архиєреєві»(Decet Romanum Pontificem) від 23 лютого 1596 р.⁹⁶ визнав право за Київською Церквою «згідно із її звичаєм» (тобто синодально) не тільки обирати та призначати єпископів на опорожнені катедри, але й архиєпископа або митрополита, незалежно від Риму. Дозволивши синодально довершувати вибори глави Київської Церкви, папа римський Климент VIII зобов'язав обраного главу Київської Церкви просити від Римського Архиєрея й отримувати затвердження свого вибору або ж призначення і введення в уряд або номінацію, як також дозвіл на чин хіротонії.⁹⁷

У Бересті 8–18 жовтня 1596 р. відбувся собор, на якому була проголошена унійна декларація⁹⁸ і почала офіційно діяти з'єдиненна, тобто унійна Київська Церква. Двоє єпископів - Львівський Гедеон Балабан і Перемиський Михаїл Копистенський - не приєдналися до унії⁹⁹ і стали представляти нез'єдинену, тобто православну Київську Церкву під номінальною юрисдикцією Константинопольського патріарха.¹⁰⁰

Важливо підкреслити, що Київська Церква начолі із митрополитом Михайлом Рогозою, довершуючи унію в 1596 році, основувалась на принципах Флорентійського Собору (1438-1445) в грецькій інтерпретації¹⁰¹, в актах якого була засада, що обряди в кожній із з'єднаних Церков залишаться такими, якими вони були в ній до того часу. Із сторони Римської Церкви, хоча Флорентійський Собор фігурує в її документах, щодо Берестейської унії, однак форма її єдності базувалась виключно на еклезіологічних засадах, вироблених Тридентським Собором (1545-1562)¹⁰², що в кінцевому результаті мало негативні наслідки для розвитку унійної Київської Церкви в XVII – першій половині XX століття, тому що тільки лише після II Ватиканського Собору східному католицькому богослов'ю було офіційно дозволено існувати та розвиватися.

⁹⁵ Там само. - Стор. 344.

⁹⁶ Там само. - Стор. 345–347.

⁹⁷ Апостольський лист. - Див. Б. Гудзяк. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. - Стор. 346-347.

⁹⁸ Унійна декларація. - Див.: Б. Гудзяк. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. - Стор. 347-349.

⁹⁹ Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р.: навчальний посібник для студентів. –Дрогобич, 2004. - Стор. 36.

¹⁰⁰ Ординський І. Хрещення, хрест та харизма України. - Стор. 120.

¹⁰¹ Димид М. Херсонеське тайнство свободи. Еклезіологія. -Т. 1. - Стор. 164.

¹⁰² Там само.

2. Літургійні постанови Берестейської унії.

Майже третина артикулів Берестейської унії – 2, 3, 4, 6, 7, 8, 22, 23 та 31 – безпосередньо стосуються літургійних питань¹⁰³, над якими пропонуємо зостановитися.

Артикул 2 говорить: «Щоби Божа хвала і всі молитви – ранні, вечірні та нічні – нам залишилися незмінними згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, а саме: С[вяті] Літургії, яких є три – Василя, Золотоустого і Епіфанія, яка буває на Великий піст з наперед освяченими Дарами, – а також усі інші церемонії та обряди нашої Церкви, які ми мали дотепер, оскільки це зберігається і в Римі під послухом Найвищого Архієрея; і щоб усе це в нас було нашою мовою».¹⁰⁴

Цей артикул гарантував унійній Київській Церкві, що всі церковні богослужіння залишаться в неї незмінними згідно зі стародавнім звичаєм Східної Церкви, та що вони будуть звершуватися мовою, якою звершувалися до того часу (в Київській Церкві).

Артикул 3 говорить: «Щоб Найсвятіші Тайни Тіла й Крові Господа нашого Ісуса Христа нам були збережені цілковито такими, якими ми їх уживали дотепер під обидвома видами - хліба і вина; щоб нам це було збережено на вічні часи, цілком і непорушно».¹⁰⁵

Артикул гарантував збереження обряду звершення Божественної Літургії з освяченням Таїнства Євхаристії під двома видами, квашеного хліба та вина, а не на прісному хлібі, як це було та є звичаєм до сьогодні у Римо-Католицькій Церкві.

Артикул 4 говорить: «Щоб Тайна С[вятого] Хрещення та її форма була збережена цілковито, без жодних додатків, – так, як ми її уживали дотепер».¹⁰⁶

Хоча обряд Таїнства Хрещення самозрозуміло входив в загальні гарантії збереження непорушності всіх обрядів унійної Київської Церкви, однак автори артикулів вважали за потрібне окремо вмістити цей момент, оскільки форма Таїнства Хрещення мала також здавна свої обрядові різниці. Так, в Східній Церкві вона звершувалася через занурення, а в Західній - через поливання чи окроплення водою.

Артикул 6 говорить: «Новий календар, якщо не можна вживати старого, ми приймемо, однак не порушуючи Пасхалії і наших свят, тобто так, як це бувало за часів згоди, бо ми маємо деякі свої особливі свята, яких панове римляни не мають: це наприклад, у день 6 січня, коли вшановуємо охрещення Господа Христа, і на перше об'явлення Бога, в Тройці єдиного, яке в нас

¹⁰³ Галадза П. *Літургійне питання і розвиток богослужінь напередодні Берестейської унії аж до кінця XVII століття. // Берестейська унія та внутрішнє життя Церкви в XVII столітті, Матеріали Четвертих „Берестейських читань”*. Львів-Луцьк-Київ, 2-6 жовтня 1995 р. – Львів, 1997. - Стор. 2.

¹⁰⁴ Артикули Берестейської унії (подані в перекладі із польсько-мовного первісного тексту, а не з латинського, який був зроблений пізніше та містить деякі відмінності від нього). -Див.: Б.Гудзяк. Криза і реформа. - С. 331.

¹⁰⁵ Та само. - Стор. 331.

¹⁰⁶ Там само. - Стор. 332.

зветься Богоявленням; того дня ми маємо особливу церемонію освячення води».¹⁰⁷

Артикул подає застереження єпископів унійної Київської Церкви, щодо календаря, яке є зроблено дуже дипломатично. Мовляв, ми можемо погодитися і на прийняття нового календаря, але тільки за умови, що час святкування Пасхи й інших свят залишиться традиційно по-давньому, як це було в Київській Церкві до прийняття унії з Римським Апостольським престолом. Цей артикул мав також національне значення для унійної Київської Церкви щодо державної влади й Римського Апостольського престолу.

Артикул 7 говорить: «Щоб нас не примушували відбувати процесії на день свята Тіла Христового, а щоб ми могли ходити з процесіями зі своїми Святими Тайнами, бо в нас є інша [практика щодо] Святих Тайн».¹⁰⁸

Артикул гарантував унійній Київській Церкві, що їй не буде накинута відбувати процесії на день свята Тіла Христового (що було встановлене в Західній Церкві папою Ураном IV в 1264 році¹⁰⁹, якого не було в Східній Церкві. Попри те, вже перший похід із освяченими святими Дарами, якого не знала унійна Київська Церква, відбувся нею по завершенні Берестейського синоду 1596 року під час святкувань, коли відбувалося торжественне перенесення Пресвятої Євхаристії з унійного храму до латинського.¹¹⁰ В 1720 р. Замойський синод ухвалює також святкувати обов'язково і свято «Тіла Христового» в цілій унійній Київській Церкві. В 1738 р. появилася для вжитку в унійній Київській Церкві перший друкований богослужбовий текст свята під назвою «Пресвятої Тайни Євхаристії».¹¹¹ В 1891 році Львівський провінційний Синод унійної Київської Церкви чи УГКЦ підносить свято «Пресвятої Євхаристії» до ряду великих Господніх свят, з 8-тиденним поспразднеством та наказує його святкувати щорічно в четвер по неділі Всіх святих, але, з огляду на робочий день, дозволяє його переносити на наступну неділю. Цей Синод, відкидаючи Східне літургійне благочестя щодо почитання Пресвятої Євхаристії, доручає священикам виставляти св. Тайни і робити з ними обхід навколо церкви, під час Літургії, в день свята «Пресвятої Євхаристії» і в храмовий празник¹¹², а також дозволяє їм (тобто говорить, що вони можуть) це робити коли є торжество: 1) у празник Пасхи, 2) у випадк місій та 3) під час відпустів, але в тих Церквах, яких Апостольський престіл удостоїв.

Львівський провінційний Синод УГКЦ у 1891 році всупереч духу Східної Церкви приписує виставляти найсвятіші Тайни у Велику П'ятницю і Суботу на

¹⁰⁷ Там само. - Стор. 332.

¹⁰⁸ Там само. - Стор. 332.

¹⁰⁹ Катрій Ю. *Пізнай свій обряд*. - Нью Йорк-Рим, 1982. - Стор. 187.

¹¹⁰

¹¹¹ *Вослѣдованія Праздникомъ Пресвятой Тайни Євхаристіи, Состраданія Пресвятія Бгородица и Блженнаго Священномученика Иосафата † Святаго Собора Замойскаго преподаннимъ*, типомъ издашася въ Манастирѣ Уневскомъ чину святаго Василя Великаго. Въ лѣто от Воплощенія Бга Слова. - 1738.

¹¹² *Чинности и Рѣшенія русскаго провинціального Собора въ Галичинѣ отбувшого ся во Львовѣ въ роцѣ 1891.* - Львѣвъ, 1897. - Стор. 125.

Божому гробі або на престолі, а також носити їх під час обходу довкола Церкви з плащаницею у велику П'ятницю і перед утреною Воскресіння Господнього.¹¹³

В першій половині ХХ століття римська літургійна комісія, якій Апостольській престіл доручив переглянути і перевидати богослужбові книги для УГКЦ згідно з давньою східною традицією¹¹⁴, знаючи полемічну дискусію в УГКЦ, щодо почитання Пресвятої Євхаристії назву свята «Пресвятої Євхаристії» для УГКЦ перейменовує і у Часослові виданому в 1950 році, воно вже називається «Торжественне поклонення пречистим тайнам тіла і крові Господа нашого Ісуса Христа».¹¹⁵ Римська літургійна комісія так би мовити зміною назви свята бажала звести почитання Пресвятої Євхаристії до Божественної Літургії та Причастя вірних для УГКЦ, проте їй цього не вдалося.

Свято «Торжественне поклонення пречистим тайнам тіла і крові Господа нашого Ісуса Христа»¹¹⁶ не вписується в літургійний цикл святкувань літургійного року Східної Церкви, тому його, на мою думку, потрібно або відмінити, або можливо залишити, але ставлячи його святкувати у Великий Четвер, коли було встановлено Ісусом Христом Таїнство Пресвятої Євхаристії. При цьому, звичайно, змінивши його назву та обов'язково змінний богослужбовий текст (вечірні, утрени та Божественної Літургії). В той же час почитання Пресвятої Євхаристії в УГКЦ треба повернути, де воно ще не є повернуте в контекст Божественної Літургії та Причастя, як це було до Берестейської унії в Київській Церкві та є до сьогодні у Східній Церкві.¹¹⁷

Артикул 8 говорить: «Щоб [нас теж не примушували] перед Великоднем посвячувати вогонь, уживати калатал [замість дзвонів], а також відбувати інші церемонії, яких ми в нашій Церкві дотепер не мали, а щоб ми збереглися - згідно з порядком і уставом нашої Церкви – без змін у наших церемоніях».¹¹⁸

Історик Матвій Стахів підкреслює, що в українців існував звичай, що вони в ночі у Велику п'ятницю коло церков, зокрема на Закарпатті, палили вогонь, а духовенство пояснювало цей вогонь як пам'ятку того, що в часі процесу над Ісусом Христом перед палатою юдейського архієрея було палено вогонь, щоб сторожа могла зігрітися вночі.¹¹⁹ Цей давній слов'янський звичай, мабуть, також був популярний у поляків, через це напевно за посередництвом греків ієрархія Київської Церкви виступила проти цього звичаю, хоча джерельних матеріалів на те не маємо.¹²⁰ Щодо вживання дзвонів, то у греків не було обмеження щодо їх вживання у Велику п'ятницю. Тим то можливо що і вони також закликали ієрархію Київської Церкви для демонстрації проти

¹¹³ Там само. - Стор. 127.

¹¹⁴ Соловій М. *Божественна Літургія*. - Львів, 1999. - Стор. 102.

¹¹⁵ *Часословъ*. - Римъ, 1950. - Стор. 816.

¹¹⁶ Там само. - Стор. 816-818.

¹¹⁷ Детальніше про це див.: Сабат П. Почитання Пресвятої Євхаристії в УГКЦ // *Метров: Журнал з еkleзіології і церковного права* (Львів 2015/12). – С. 255-270. Також див.: Сабат П. Почитання Пресвятої Євхаристії в УГКЦ // <http://www.theologia.ucu.edu.ua/uk/bogoslovski-praci/487-petro-sabat-pochytannja-presvjatoji-jevharystiji-v-ugkc> (перегляд 15 січня 2016 р.).

¹¹⁸ Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 332.

¹¹⁹ Стахів М. *Христова церква в Україні 988-1596*. - Стор. 412.

¹²⁰ Там само. - Стор. 412.

латинників дзвонити у велику П'ятницю.¹²¹ В той же час, на мій погляд, ієрархія Київської Церкви справедливо виступила проти звершення богослужбових церемоній перед Великоднем, які йшли всупереч духовно-літургійній практиці Східної Церкви, що практикували латинники у костелах в Україні.

Артикул 22 говорить: «Щоб пани римляни не забороняли нам у наших церквах по містах і всюди дзвонити у Велику П'ятницю».¹²²

У цьому артикулі, як і в артикулі 8, говориться, щоби не було заборонено дзвонити у велику П'ятницю у церквах унійної Київської Церкви. Цікаво, що калатала вживалися у цілій соборній Церкві ще перед дзвонами. Також Требник митрополита Київського Ісидора з XV століття говорить про звичай вживання калатал у Велику П'ятницю замість дзвонів в Київській Церкві¹²³). В той же час у греків в XVI столітті не було обмеження щодо вживання дзвонів у Велику П'ятницю, можливо, (як я вже говорив вище), що це вони для демонстрації проти латинників закликали ієрархію Київської Церкви дзвонити у Велику П'ятницю. М. Стахів щодо заборони дзвоніння у Велику П'ятницю підкреслює: «З того виникали суперечки й заборони по містах, щодо дзвоніння, бо адміністрація міст була в руках латинників. Ієрархія вважала наприкінці XVI століття дзвоніння в церквах у Велику П'ятницю за якусь національно-церковну ознаку, а тому вимагала від короля, щоб він дав відповідне розпорядження про свободу дзвоніння в церквах руського обряду у Велику П'ятницю. Хоча урядово потім цих заборон не підтримувано, та все одно у вірних Київсько-Галицької Митрополії затримався звичай у Велику П'ятницю не дзвонити, а лише вживати калатал аж до Воскресної Утрени».¹²⁴

Артикул 23 говорить: «Щоб нам не забороняли публічно, при свічках і в ризах, згідно з нашим звичаєм, нести до недужих Святі Тайни».¹²⁵

Артикул гарантував духовенству унійної Київської Церкви можливість без перешкод ходити по містах зі Святими Тайнствами до недужих публічно в ризах із запаленими свічками, як це було за звичаєм практиковано у Східній Церкві. Цей артикул був дуже важливим для унійної Київської Церкви, оскільки в тому часі міські адміністрації забороняли публічні демонстрування візантійсько-слов'янського обряду духовенству при відвідинах недужих, а непослушних священиків карали. Так у Львові на початку XVI століття міська управа забороняла руським духівникам іти публічно до недужих зі св. Тайнствами в ризах зі свічками, а також забороняла проводити померлих у ризах зі свічками і співом¹²⁶. Лише на скарги до короля львівські міщани дістали були дозвіл, але тільки лише при руській Вулиці дзвонити і співати, а

¹²¹ Там само.

¹²² Артикули Берестейської унії. Див.: Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. - Стор. 335.

¹²³ Eucoloqium Slavonicum // Апостольська Ватиканська Бібліотека. Фонд Борджіо – Ілліріко, № 15.- Л. 280 (Л. 299 - стара слов'янська пагінація); Марусин М. Чини Святительських Служб в Київському Евхологоні з початку XVI ст. - Рим, 1966. -Стор. 90.

¹²⁴ Стахів М. Христова церква в Україні. - Стор. 412.

¹²⁵ Гудзяк Б. Криза і реформас. – Стор. 335.

¹²⁶ Стахів М. Христова церква в Україні. - Стор. 413.

поза нею священники мали дозвіл тільки йти в ризах, але без свічок і без співу¹²⁷. Особливо заборону публічного демонстрування візантійсько-слов'янського обряду було яскраво видно при прийнятті григоріанського календаря в Польщі, коли латинський архієпископ Ян Соліковський робив насильство над Київською Церквою в 1583–1584 році, щоб та прийняла новий григоріанський календар¹²⁸.

Артикул 24 говорить: «Нехай нам буде дозволено у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями за нашим звичаєм»¹²⁹.

Артикул гарантував унійній Київській Церкві у святкові дні, якщо виникне потреба, без жодних перешкод ходити з процесіями духовенству унійної Київської Церкви, що заборонялося до того часу державною владою, яка належала до Латинської Церкви.

Артикул 31 говорить: «Коли б Пан Бог зі своєї С[вятої] волі й ласки зволив дочекатися того, щоб і решта нашої братії Східної Церкви грецького обряду прилучилася до святої єдності із Західною Церквою, і після спільного з'єднання та дозволу всієї Церкви було впроваджено виправлення до обрядів і правопорядку Грецької Церкви, то щоб і ми в усьому цьому брали участь, як люди однієї релігії»¹³⁰.

Цей артикул висловлює надію на те, що в майбутньому буде віднайдено церковну єдність. Він з перспективи майбутнього говорить, що коли відбудеться об'єднання і можливо будуть робитися виправлення до обрядів і правопорядку Грецької Церкви, то щоб й унійна Київська Церква мала можливість брати в цьому участь. Посередньо до літургійних питань можна віднести такі артикули Берестейської унії як 1, 5, 10, 11, 13, 14, 15, 16 та 28. Взагалі всі артикули Берестейської унії в широкому розумінні цього слово мають відношення до церковного обряду (богослужінь), оскільки відносяться до мирян, священників та єпископів, які одержують свої уряди через церковно-літургійні обряди.

3. Статус, богословське значення, та актуальність літургійних постанов Берестейської унії.

Артикули Берестейської унії, як правничий документ опрацьований київськими єпископами сумлінно з почуттям відповідальності за майбутнє Київської Церкви, не став правосильним юридичним документом з боку Апостольського Престолу. Папа Климент VIII своєю конституцією «Великий і Достойний хвали Господь» від 23 грудня 1595 р.¹³¹ та апостольським листом «Годиться Римському Архиєреєві» від 23 лютого 1596 р.¹³² виразно, як вже

¹²⁷ Там само. - Стор. 413.

¹²⁸ Горобець В. *Україна: від козацької реформи Баторія до здобуття Сагайдачним Кафи 1578-1616* // <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/knyga-v-gorobets%60-ukrayina-vid-kozats%60koyi-reformy-batoriya-do-zdobuttya-sagaydachnym-kafy-1578-1616/glava-5-beresteys%60ka-tserkovna-uniya/> (перегляд 15 січня 2016 р.).

¹²⁹ Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 335.

¹³⁰ Там само. - Стор. 336.

¹³¹ Там само. - Стор. 337-345.

¹³² Там само. - Стор. 345-347.

мовилося вище, так і не підтвердив факт затвердження ним 33 артикулів Берестейської унії.

На жаль, партнер діалогу Римський Апостольський Престол не зумів зрозуміти, оцінити та належно вшанувати прагнення Київської Церкви. Після проголошення Берестейської унії багато польських політичних та релігійних діячів вважали унійну Київську Церкву всього лишень перехідним етапом на шляху до повного поглинання її Римською Церквою¹³³.

Контрреформація виявилася не найсприятливішим часом для втілення ідеалів, закріплених в артикулах Берестейської унії щодо збереження літургійного благочестя в житті унійної Київської Церкви, на які покладали велику надію творці проголошення Берестейської унії 1596 року.

Римська Церква, втілюючи в життя Київської Церкви свої літургійні та еклезіологічні ідеї в XVII – початку XX ст., не тільки не збагатила свою теологічну думку, але рівночасно скомпрометувала себе в очах східних православних християн.

Для Київської Церкви Берестейська унія, на жаль, стала не лише актом зміни юрисдикції Константинопольської на Римську, але справжнім переходом у католицизм Східного обряду — з прийняттям усього комплексу католицького віровчення і збереженням однієї лише східної богослужбової традиції (та й то із застереженнями)¹³⁴.

На думку митрополита Андрея Шептицького, Берестейська унія не досягла своєї мети - прилучити всіх християн Київської Митрополії (яка у XVII ст. охоплювала землі сучасних України та Білорусі) до єдності з Римською Церквою, бо не змогла виконати необхідну умову — бути воістину Східною і воістину Католицькою. Митрополит покладає вину на обидві сторони унії — і західну, і східну. Хибою західної сторони було заохочення і схвалення латинізації. Хибою східної була недостатня стійкість у протистоянні засиллю західного обряду, що його часто підтримувала політична та адміністративна влада, а й прислужницька ментальність¹³⁵.

Досліджуючи історію УГКЦ можна відкрито сказати, що в літургійній практиці УГКЦ зміни, які відбулися в XVII – поч. XX ст. були наслідком впливу із Заходу прямого чи опосередкованого, позитивного чи негативного. Тут немає нічого дивного, оскільки українському греко-католицькому богослов'ю було офіційно дозволено існувати й розвиватися щойно із II Ватиканським Собором (1962-1965). Лише цей Собор дозволив східним католикам офіційно говорити про власне богослов'я як про легітимно відмінне від римського богослов'я.

Сьогодні, на мій погляд, УГКЦ (після II Ватиканського Собору) має реальний шанс втілити в життя геніальну ідею, якою керувалися архітектори Берестейської унії, що різні Церкви можуть бути в єдності з Апостольським Престолом та співіснувати разом, зберігаючи при цьому свою автентичну літургійну, духовну та богословську традицію. Святкуючи 420-річчя

¹³³ Стахів М. *Христова церква в Україні*. - Стор. 427, 427-428, 434.

¹³⁴ Гудзяк Б. *Криза і реформа*. - Стор. 344.

¹³⁵ *Бесіди з Блаженнішим Любомиром Гузаром*. - С. 111.

проголошення Берестейської унії, на мою думку, варто богословам УГКЦ і далі продовжувати розпочатий в ХХ ст. митрополитом Андреем Шептицьким рух за віднову своєї власної церковної ідентичності.

До цього закликає всі Східні Церкви II Ватиканський Собор своїм Декретом про Східні Католицькі Церкви¹³⁶, а також слово блаженного папи Івана Павла II, яке говорить: Східні Церкви, мають мати відвагу знову віднайти автентичні традиції власної тотожності, відновлюючи, де потрібно, первинну чистоту.¹³⁷

На наше переконання, лише тільки тоді, коли УГКЦ вповні віднайде свою власну ідентичність, тоді почне почуватися та діяти, як Східна Церква із власною традицією на пограниччі між Сходом і Заходом в центрі Європи. Тоді у неї зникне комплекс меншовартості та неповноцінності по відношенні до себе, з'явиться впевненість, не озираючись на інших (маю на увазі православні церкви в Україні), відважно проповідувати та свідчити істину Христову та вести людей до Царства Небесного. Тоді, на мою думку, не тільки брати православні візантійського-словянського обряду, але й християни навіть інших обрядів та інших віровизнань почнуть до неї за те ставитися з повагою та пошаною.

Важливою причиною до укладення Берестейської унії в 1596 році було:

1) Усвідомлення кризового стану Київської Церкви та щире бажання збереження її літургійно-обрядової, канонічно-правової та духовно-культурної спадщини від посягання Церквами московською та польською.

2) Відновлення єдності, сопричастя з Католицькою Церквою-сестрою та визнання єпископа Риму наступником св. апостола Петра.

3) Збереження української нації від омосковлення та ополячення.

Поєднання Київської Церкви з Римським Апостольським Престолом в 1596 році було: 1/.Добровільним, про що свідчить відмова двох єпископів Київської Церкви приєднатися до унії, що не потягнуло за собою якихось репресій супроти них і їхніх єпархій. 2/. Канонічно-правовим, оскільки було наслідком синодального рішення єпископів Київської Церкви начолі з митрополитом Михайлом Рогозою. 3/. Православним (чи правовірним), тобто із збереженням чистоти православної віри.

Збереження чистоти православної віри при поєднанні Київської Церкви з Римським Апостольським Престолом в 1596 році є дуже важливим фактом, який розбиває вщент тих богословів і науковців, які пробували та й ще до сьогодні пробують представити боротьбу князя Костянтина Острозького від імені слухняної йому шляхти й братчиків, як боротьбу чистого православ'я проти відступництва ієрархії Київської Церкви (начолі із митрополитом) від чисто грецької віри¹³⁸. Насправді князь Костянтин Острозький не боронив чистоти православної віри, а підтримував та пропагував дивну мішанину

¹³⁶ У випадку, коли Східні Церкви відступили від своїх традицій через обставини часу чи осіб, вони повинні повернутися до традицій своїх предків. Див.: II Ватиканський Собор. Декрет про Східні Католицькі Церкви - *Orientalium Ecclesiarum*. - Львів, 1996. - § 6 (Стор. 175).

¹³⁷ Іван Павло II. Проповідь під час Святої Літургії у Вірменському обряді (21 листопада 1987) // *L'Osservatore Romano* (1987/23-24 листопада). - Стор. 6.

¹³⁸ Стахів М. *Христова церква в Україні*. - Стор. 482.

православного обряду з протестантським віровизнанням під впливом переконаного кальвініста Кирила Лукаріса - протосинклера Александрійського Патріарха¹³⁹.

Творці Берестейської унії усвідомлювали, що їх артикули не можуть бути загальним зразком для всіх, але в конкретних умовах Київської Церкви, в усіх її обставинах (історичних, культурних та суспільних) вони вбачали в них конкретний та надійний засіб на шляху до єдності.

Після Берестейської унії в 1596 році відбувся розкол Київської Церкви на з'єднаних і не з'єднаних з Римом. Він, звичайно, не був позитивним явищем, але послужив поштовхом до активізації культурно-освітнього життя, богословської науки, літургійних практик в двох церквах Київської традиції¹⁴⁰).

Архітектори Берестейського поєднання, випереджаючи свій час, стриміли до єдності. Вони однак, як уже наголошувалось вище, не думали зривати зв'язків із Східними Церквами, про що особливо засвідчують Берестейські артикули¹⁴¹). Можливо саме тому, розуміючи, що митрополит Михаїл й інші ієрархи Київської Церкви намагалися поступити як найкраще в даній ситуації, велика Церква Царгороду ніколи не видала формального синодального акту, щоб судити чи засудити унію в Бересті 1596 р.

На жаль, лише в наші часи УГКЦ може реально втілити в життя бажання творців Берестейської унії, коли Римська Апостольська Столиця є на правду щиро відкрита до цього. Саме тому перед УГКЦ сьогодні стоїть завдання, як підкреслив Синод єпископів УГКЦ в 2006 році (ще за предствоятельства Блаженнішого Любомира Гузара), «у взаєминах із Римською Церквою розвинути сопричасну модель так, аби вона стала привабливою для інших і свідчила про чистоту намірів католицької сторони в пошуку єдності з Православними Церквами¹⁴².

14. Іван Паславський. Берестейська унія в контексті першого українського національно-культурного відродження

Автор цієї статті розглядає Берестейську унію і виникнення унійної церкви як своєрідний продукт національно-культурних та релігійно-церковних процесів, що їх переживала Європа, а з нею Україна в другій половині XVI – першій половині XVII ст. Автор доводить, що унія Київської митрополії з

¹³⁹ Там само. – Стор. 459-466.

¹⁴⁰ 85. Там само. – Стор. 47.

¹⁴¹ Гудзяк Б. Криза і реформа. - Стор. 331-337.

¹⁴² Послання Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архiepіскопства до духовенства, монашества й мирян Української Греко-Католицької Церкви та до всіх людей доброї волі з приводу 60-ї річниці Львівського псевдособору 1946 року // http://old.ugcc.org.ua/ukr/documents/appeal2006/poslannya_psevdo/ (11 січня 2016).